

Richard Pražák

Cseh-magyar kulturális kapcsolatok a felvilágosodástól 1848-ig

A cseh-magyar kulturális kapcsolatok a felvilágosodástól 1848-ig hosszú időszakot fognak át a 18. század közepétől a közép-európai forradalmak kialakulásáig, azaz a 19. század negyvenes éveinek végéig, amikor is száz év leforgása alatt gyökeresen megváltozott mind a cseh, mind a magyar társadalom arculata. Az olműtz-i Societas incognitorum eruditorum kezdeményezése és a magyar kérdés iránti érdeklődése meghatározó volt a Cseh Királyi Tudós Társaság tevékenységében is. Ezt bizonyítja, hogy a társaság külföldi tagjai közt sokan voltak magyarországiak (pl. Batthyány, Pasquich, Engel, Rummy). A felvilágosult cseh és magyar történészek egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a szomszédos népek történelme iránt. Ez jellemzi *Gelasius Dobner* életművét, aki a 18. század 60-as éveiben a felvilágosult kritikai történetírás másik élvonalbeli történészével, a magyarországi *Pray Györggyel* levelezett, vagy hivatkozhatunk *Virág Benedek* munkásságára, aki a Pšemysl- és Árpád-ház valamint a Luxemburgi Zsigmond korabeli cseh és magyar történelem közös vonásai iránt érdeklődött.

A csehországi latin humanizmus, melynek kiemelkedő személyiségei, mint *Bohuslav Hasištejnský z Lubkovic*, és *Jan Šlechta z Všehrd* a Jagellók magyarországi udvarában is működtek, méltán keltette föl a felvilágosult cseh tudomány érdeklődését a germanizációs tendenciák felerősödése idején. Az először a dunamenti irodalmi társaságban, a Sodalitas litteraria danubiana-ban fölbukkanó közép-európai humanista együttműködés eszméje 1784-ben visszatér *František Faustin Procházkánál* a közép-európai felvilágosult tudósok együttműködésének nagy horderejű gondolataként. *Josef Dobrovský*, a cseh felvilágosodás legjelentősebb tudósa is megtalálta a magyarokkal való együttműködés útját. A cseh hungarisztika megalapozásában betöltött szerepét a *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist* (Brünn 1967) c. monográfiámban dolgoztam föl. A cseh- és magyarországi jakobinus-kapcsolatok fejezetébe Kazinczy Ferencen kívül a cseh illetve magyar kultúra számos kiemelkedő alakja sorolható, pl. a morvaországi református egyház szuperintendense *Blažek Mihály*, valamint *Verseghy Ferenc* és *Batsányi János*, akik Kazinczy sorstársai voltak a brünni fogságban. E kapcsolatok hatással voltak a szabadkőművesek köreire is, a brünni zu wahren vereinigten Freunden páholy tagja volt például *Festetics Imre*, a keszthelyi Georgikon megalapítójának, *Festetics Györgynek* öccse. A magyar történelem

romantikus koncepciójának megalkotója, a monarchista *Fessler Ignác Aurél* – akinek magyar történeti szintézisét *František Palacký* is olvashatta – minden bizonnyal ismert volt a morvaországi szabadkőművesség arisztokrata irányzatához tartozó *Josef Mitrovský* előtt, aki a magyarországi jakobinusok sorsát is nagy figyelemmel kísérte. *František Deym* gróf, a cseh nemesi patriotizmus képviselője pártfogásba vette és foglalkoztatta Tábor melletti uradalmán, Vodiceben a brünni fogságra ítélt magyar jakobinust, *Hirgeist Ferencet*.

A magyar rendi patriotizmus mindig élénk érdeklődésnek örvendett cseh földön. Kramerius cs. kir. hazafias újságjában jelentős figyelmet szentel az 1790-91-es magyar országgyűlésnek és a pesti egyetem magyar tanszéke megalapításának. Utóbbi példaként hatott a prágai egyetem cseh nyelvi és irodalmi tanszékének létrehozásakor. Cseh- és Morvaországban nagy érdeklődéssel fogadták a hírt, hogy 1802-ben Széchenyi Ferenc megalapította Pesten a Magyar Nemzeti Múzeumot. Széchenyi hazafias tett mintaként szolgált Hugo Salm grófnak a Morva Múzeum létrehozásában, amint ez 1816-os levelezésükből is kiténik.

Széchenyi Ferenc cseh- és morvaországi kapcsolatai a korszak cseh-magyar kulturális kapcsolatainak egyik legjelentősebb fejezetét jelentik. Széchenyi mintegy fél évet töltött cseh földön 1794 őszétől 1795 tavaszáig a magyarországi jakobinus szövetkezés leleplezése után. Amikor ugyanis Széchenyi titkárát, a mozgalomban vezető szerepet játszó Hajnóczy Józsefet elfogták, Széchenyi attól tartott, hogy az ügy kivizsgálásakor ő is gyanúba keveredhet. Ezért inkább elutazott nővéréhez, Desfour grófnőhöz és felváltva élt annak prágai kisoldali palotájában és a Desfourok családi fészkeben Hrubý Rohozecben, illetve a Turnov melletti Malá Skala-i kastélyban. Csehországi tartózkodása idején Széchenyi megismerkedett a cseh nemzeti újjászületés jelentős képviselőivel, többek közt Josef Dobrovskýval, *Václav Fortunát Durych*-hal, *Karel Rafael Ungarral*, *Jan Bohumír Dlabač*-csal, *Antonín Strnaddal* és többükkel levelezésben is állt.

Széchenyi Istvánnak is voltak Csehországhoz fűződő kapcsolatai, hiszen 1810 és 1813 között Uherský Brodban, Vysoké Mýtoban és Prágában katonáskodott. Gyakran ellátogatott Hustopečébe és Jeseník fürdőhelyre, ahol a híres orvosnál, a hideg borogatásos módszeréről ismertté vált dr. Pressnitznél kezelte magát. Széchenyi István reformtevékenységét különösen a cseh liberális tábor morvaországi képviselői értékelték: *František Škorpík*, akinek első cseh nyelvű Széchenyi-életrajza 1837-ben jelent meg Kuzmány Hronka c. folyóiratában és *Cyril Kampelík*, aki a szlovák *Alexandr Boleslavin Vrshovskýval*, *Ludovit Sturral* és *Jan Kollárral* folytatott levelezésében nagy rokonszenvvel írt Széchenyi reformjairól és a magyar reformmozgalom liberális törekvéseiről.

A magyar reformok kezdeti fellendülése idején, még az 1830-1848-as főszakasz előtt, František Palacký Pozsonyban tartózkodott, és ekkor naplójegyzései és levelezése tanúsága szerint a magyar reformtörekvések radikalizmusa és demokratizmusa erősen hatott rá. Palacký fő pártfogója Pozsonyban az 1790-91-es magyar országgyűlés egyik főszereplőjének, Balogh Péternek a lánya, Zerda helyi Nina volt.

A magyar reformkori irodalom fogadtatása is pozitív volt Csehországban. A magyar irodalomnak és fő képviselőinek: a Kisfaludy testvéreknek, Berzsenyinek, Kazinczynak és Vörösmartyknak már 1929-ben figyelmet szentelt František Palacký „A magyarországi népekről, különösen a szlávokról” című cikkében. (Časopis českého Muzea, 3. évf, Prága 1828, 4. k. 11-38. o. (Ebben az időben Palacký nemcsak Vörösmartyval, hanem a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, *Teleki Józseffel*, titkárával *Döbrentei Gáborral*, és idő előtt elhunyt pozsonyi történész diáktársával, *Petrovics Friggyessel* és másokkal is levelezett. Teleki javaslatára Palackýt 1834-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli külföldi tagjává választották.

A magyar irodalomból már 1844-ben ismert volt Petőfi Sándor neve, 1847-ben pedig megszülettek verseinek első cseh fordításai, minden bizonnyal *Karel Sabina* tollából, aki már 1840-ben recenzálta a *Květy* című lapban *Jósika Miklós: Csehek Magyarországon* című regényét (Pest, 1839). Jelentős tett volt, hogy 1842-ben Prágában megjelent *Pyrker László* egri érseknek a kereszténység kezdeteiről szóló monumentális eposza, *A szent hajdanna gyöngyei Karel Vinašický* fordításában. Ez a mű Klopstock klasszikus eposzának, a *Messiasznak* magyarországi változata. A Kisfaludy Sándor által először alkalmazott Himfy-strófát felhasználta *František Ladislav* čelakovský cseh költő is, pl. *Pomněňky vatavské* (Vatavi nefelejcs) című művében, mely a *Růže stolistá* (Százlevelű rózs) c. versgyűjtemény alapja lett. Ezt čelakovský 1840 áprilisában adta ki Prágában.

Toldy Ferenc: Ó cseh irodalom c. tanulmányával kezdve, mely a Tudományos Gyűjtemény 1830. évfolyamának 6. kötetében jelent meg és elsősorban a *Kéziratokkal* (Rukopis Královédvorský a Zelenohorský) foglalkozik, a magyar reformkori lapokban többször találkozhatunk cseh irodalommal, pl. *Jošef Dobrovský*, *František Palacký* műveivel foglalkozó cikkekkel. 1834-ben a Tudománytárban *Toldy Ferenc* megjelentette *Karel Vinašický* írását az egykorú cseh irodalomról. 1840-ben ugyanitt jelent meg a *Cseh irodalom* c. cikk feltehetően a *Blätter zur Kunde der Literatur des Auslandes* nyomán (1838-39-es évf.). Ez az írás részletesen taglalja a cseh újjászületés irodalmának és kultúrájának fejlődését (megemlíti pl. *Škroup Dráteník* c. operáját) A 19. század negyvenes éveiben a magyar olvasó a magyarországi német folyóiratokból is tájékozódhatott a cseh irodalomról. (Pannonia, PestherTageblatt, Der Spiegel stb.)

A 19. század 30-as, 40-es éveiben kiemelkedő magyar személyiségek, pl. *Pulszky Ferenc*, *Szalay László*, *Széchenyi István* jártak Csehországban. Fontos művelődéstörténeti jelentőségűek útleírásaik, melyekben olvashatunk a cseh nép sorsáról történetfilozófiai eszmefuttatást és személyes értékelést a cseh történelemről. A történetírás területén kiemelkedik az élvonalbeli morva történész, *Béda Dudík* kapcsolata magyarországi katolikus történészekkel, *Czinár Mórral*, *Békefi Rémiggyel*, *Rómer Flóris*sal, *Horváth Mihállyal*: figyelemreméltók Morvaország történeti szintézisébe ágyazott magyar történeti ismeretei. Ebben az időben a magyar történészek is nagy figyelmet szenteltek a cseh történelemnek, *Fejér György* a Tudományos Gyűjtemény 1838-39-es évfolyamában tette közzé recenzióját *Palacký Dějiny národa českého* (A cseh nemzet története) első két kötetének német nyelvű kiadásáról. Utalhatunk továbbá *Horváth István* és *Podhradský József* cikkeire a Tudományos Gyűjtemény 1830-as évfolyamaiban.

A magyar közéletéről és kultúráról számos értékes hírt tett közzé 1847-ben *Česká Včela* című folyóiratban *Karel Havlíček Borovský*, aki a cseh nemzeti mozgalom számára példaértékűnek tartotta a magyarok politikai aktivitását nemzeti érdekek védelmében. A cseh-magyar kulturális kapcsolatok gyakran német közvetítéssel fejlődtek, a magyarok sokat megtudhattak a cseh történelemről csehországi német szerzők, pl. *Clemens Brentano*, *Karl Egon Ebert* műveiből is. A cseh-magyar kulturális kapcsolatokat jelentősen gazdagítják az ebből a szempontból még kevésbé feltárt cseh és magyar nemesi levéltárak, nevezetesen a Thun, Kinsky, Šternberk, Valdštejn, Mitrovský, Széchenyi, Teleki, Festetics családoké. Fontos továbbá a Csehországban letelepedett magyar családok tevékenysége, a morvaországi Serényieknél pl. bizonyos ideig alkalmazásban állt az ismert archeológus *Jan Erazim Vocel*. Külön fejezetet érdemel a cseh-magyar kapcsolatok történetében a morvaországi *Zikmund Berchtold* gróf, aki *Laczkó Jánossal Márton Józseffel* és több más bécsi magyarral levelezett, érdeklődött a magyar irodalom és színház iránt, és feltehetően aktívan részt vett az 1848-49-es magyar forradalomban. Buchlov várában rendkívül gazdag magyar könyvtárat hagyott hátra, ami a gróf széleskörű érdeklődését bizonyítja.

A felvilágosodás és 1848 közötti cseh-magyar kulturális kapcsolatok a két nép kapcsolattörténetének egyik legjelentősebb fejezetét alkotják. Ebben az időszakban indultak fejlődésnek a modern nemzeti törekvések mind a csehknél, mind a magyaroknál, és kialakultak a két kultúra közép-európai illetve európai továbbfejlődésének fontos szellemi előfeltételei. A cseh és magyar emancipáció folyamata a Habsburg Monarchia keretében és német szellemi befolyású területen bontakozott ki, s ez nagyobb esélyt adott a nemzetek számára, hogy majdan önállóan is beléphessenek az európai kulturális és politikai közösségbe.

Csehországot tipológiai szempontból a felvilágosodás harmadik típusú ideológiája jellemezte, mely a reformokat a katolikus egyházon belül igyekezett megvalósítani, elsősorban a máshitűekkel szembeni toleranciát hirdetve. A cseheknek különösen a cseh népi protestáns hagyományokhoz, a huszitizmushoz és a cseh testvérek egyházához való kötődés figyelhető meg. Tekintettel arra, hogy a cseh nemzeti fejlődés szempontjából nagy jelentősége volt a felvilágosult abszolutizmusnak, fontos megemlíteni a felvilágosodás első típusát is, mely ahhoz a Voltaire-i gondolathoz kapcsolódott, hogy mindenekelőtt az uralkodókat és a magasabb társadalmi köröket kell megnyerni a felvilágosodásnak. Ezt a gondolatot Magyarországon is széles körben támogatták, ott azonban nem az osztrák udvar, hanem a hazai vezető arisztokrácia jelentette fő bázisát. Csehországtól eltérően, ahol a felvilágosodás leginkább Bécshez kapcsolódott, Magyarországon jelentősebb volt a németországi felvilágosult központok, különösen a göttingeni egyetem befolyása. Mindkét országban megfigyelhető a felvilágosodás Rousseau-i típusának növekvő népszerűsödése, mely a polgári és alacsonyabb középrétegekben érvényesítette a felvilágosodás gondolatát. A jakobinizmus radikális gondolatát magyarországi környezetben inkább a girondizmus eszméje hatotta át, ezért nem csoda, hogy nálunk elsősorban polgári és népi rétegekben, illetve az egyház alsóbb köreiben talált visszhangra.

A közép- és délkelet-európai felvilágosodás a 18. század 70-90-es éveiben az ún. nemzeti újjászületési mozgalom első szakaszának nevezhető, második szakaszát a 18. század végének, 19. század első évtizedének nyelvújítási mozgalma jelenti. Utóbbinak két jellegzetes típusát különböztetjük meg: Az első a szlovák bernolákisták első nemzedéke és Erdély románlakta területén az Erdélyi iskola képviselői, akik a felvilágosodás nacionalista elméletét fogalmazták meg, s nyelvre konzervatív nemzeti programmal léptek föl, melyben purista módon igyekeznek megtisztítani az anyanyelvet az idegen befolyástól. Ők hajtották végre az anyanyelv első kodifikációját is, melynek során elsősorban a népnyelvre és a régi irodalmi nyelvre támaszkodtak.

A második típusba Kazinczy magyar nyelvújítása és *Jozef Jungmann* cseh körének neológ törekvései tartoznak. A nyelvújítási mozgalom e két jelentős képviselője a régen rögzített irodalmi nyelvet veszi alapul, ám szükségesnek tartja annak felfrissítését és megújítását az új kor igényeinek megfelelően. A nyelvi törekvésekkel szoros kapcsolatban áll a kulturális intézményrendszer kiépítése. Magyarországon a felvilágosult tudományos társaságokat a Tudományos Akadémia gyarapítja, Csehországban ezt más tudományos társaságok illetve matica jellegű egyletek helyettesítik. Mindkét országban nemzeti múzeumot, könyvtárakat, folyóiratokat alapítottak a tudomány és a kultúra fejlődésének szerves részeként.

A nemzeti újjászületés harmadik szakasza, a cseh és a magyar nemzeti mozgalom politikai fejlődésének fázisa a nyelvújítás tipológiailag meggyegyző fázisaitól eltérően a két nemzetnél erősen különbözik. A magyar reformkor szervezett politikai tevékenységét a nemesség irányította a régi rendi intézményekre (rendi országgyűlés, rendi alkotmány) támaszkodva, s ez adott esetben szolgálni tudta a magyar nemzeti mozgalom emancipációs céljait a Habsburg Monarchián belül. Szerényebb célt tűzött ki a cseh nemzeti mozgalom, ahol a politikai élet önszerveződési formáinak hiányosságai az integrációs politikai folyamatok erősödését tették szükségessé, mint pl. a cseh ausztróslavizmus, mely hasonló vonásokat mutatott a horvát illírizmussal és a román erdélyi ausztroromanizmussal. A cseh nemzeti mozgalom számára azonban még fontosabb volt a dezintegrációs tendencia, s annak fő törekvése, saját cseh nemzeti program megalkotása. A szerényebb politikai célok mellett ebben az időszakban is túlsúlyban voltak a nemzeti újjászületés előző szakaszára jellemző nyelvi és kulturális intézményesedési törekvések.

A cseh és magyar nemzeti mozgalom egymástól eltérő fejlődése kulturális kapcsolatok terén is különböző, olykor ellentétes értelmezésekhez vezetett. Míg a csehek jelentősebb társadalmi kérdések megoldásában támaszként fordultak a magyarokhoz (v. ö. pl. Széchenyi István reformtörekvéseinek cseh visszhangját) addig a magyarok ebben az időszakban kezdenek csak jobban megismerkedni a cseh nemzeti újjászületés tudományával és kultúrájával és megérteni annak fontos küldetését a cseh nemzeti mozgalom e szakaszában. Ezzel ellentétben a monarchián belüli ausztrósláv illetve sláv kölcsönösségre támaszkodó cseh politikai törekvéseket a magyarok kritikával és meg nem értéssel fogadták. A korszak cseh-magyar kapcsolatait elsősorban a kulturális és tudományos érintkezés fűzi szorosabbra. Ezek a kapcsolatok olyan meghatározók mindkét nemzet számára a felvilágosodástól az 1848-ig terjedő időszakban, mint a régi hagyományokkal rendelkező gazdasági kapcsolatok. Az álláspontok közeledése mindkét fél számára a nemzet politikai és társadalmi emancipációjának elérését szolgálja nem csupán közép-európai keretek között, hanem az újkori Európa nemzeteihez való csatlakozás szempontjából is.

Fordította: Deák Eszter